

KRYSTYNA DURAJ-NOWAKOWA

Struktura działalności nauczycieli a ich umiejętności dydaktyczno-wychowawcze

Niniejszy tekst został opracowany jako rozwinięcie kilku idei podstawowych, ich układ przyjął postać następującą:

1. Wprowadzenie: działalność nauczyciela a jego umiejętności.
2. Struktura działalności człowieka (kontekst psychologiczny).
3. Przegląd koncepcji strukturalizacji działalności nauczyciela.
4. Konkluzje pedagogiczne, dydaktyczne i metodyczne.

WPROWADZENIE:

DZIAŁALNOŚĆ NAUCZYCIELA A JEGO UMIEJĘTNOŚCI

Ponieważ dużo miejsca zajmuje analiza terminu "działalność", to podkreśla się, iż "działalność" stanowi jedno z dwóch podstawowych pojęć tematu niniejszej pracy obok wyrażenia "umiejętności dydaktyczno-wychowawcze". Niezbędne jest opowiedzenie się co do rozumienia określenia "działalność nauczycieli". Otóż będzie się tego pojęcia używać w znaczeniu "działalność w konkretnym zawodzie" a więc odpo-

wiednio do nadrzędnego określenia "działalność zawodowa" w sensie zawężonym do zawodu nauczycielskiego. Działalność zawodowa - w znaczeniu: związana z czymś zawodem, stałą pracą, typowa dla danego zawodu tu: dla zawodu nauczycielskiego. Zawód w znaczeniu: zajęcie, w którym się ktoś wyspecjalizował i które wykonuje, czerpiąc środki utrzymania; fach.

Pozostaje jeszcze wyjaśnić termin "działalność nauczyciela". Dlatego, pisząc o działalności nauczyciela, będzie się mieć na uwadze tylko tę specyficzną aktywność zawodową przewidzianą definicjami (co prawda wielce różnorodnymi) z podręczników pedagogiki, która obok pedagogicznej zawiera działalność i tę merytoryczną oraz dydaktyczną z zakresu metodyk tzw. szczegółowych, tj. całokształt pracy każdego nauczyciela, np. przedszkola czy nauczania początkowego.

Działalność nauczyciela występuje - podobnie jak aktywność - w trzech znaczeniach: 1) stan pobudliwości organizujący, powodujący działanie, 2) samo działanie, 3) cecha osobowości, określająca postawę gotowości do reagowania na sytuacje i zadania. Pierwsze i trzecie znaczenie jest bliskie zasadniczemu składnikowi tematu niniejszych rozważań; pierwsze, bo wskazuje na motywacyjny aspekt zjawiska; trzecie - ponieważ zawęża działalność do postawy gotowości, co pozwala niemal identyfikować gotowość jako cechę i składnik działalności w stadium przygotowania do właściwej realizacji zadań.

W dalszej części działalność nauczyciela będzie się rozumieć jako praktykę, tj. aktywną formę kontaktu nauczyciela z otaczającą rzeczywistością. Działalność nauczyciela rozumie się jako formę jego aktywności zawodowej ukierunkowaną na osiągnięcie celów zgodnych z systemem wartości i przywykłym doświadczeniem. Działalność nauczyciela to - inaczej - system działań, czynności i operacji zawodowych świadomych, celowych i planowych, ukierunkowanych na przystosowanie do środowiska lub zmianę tego środowiska. W języku

cybernetycznym można określić działalność nauczyciela jako uporządkowany zespół czynności, powodujących wzajemne oddziaływanie przedmiotu i podmiotu, wywołując czynny stan tych obu składowych czynności, czyli interakcje w ramach sprzężenia zwrotnego. Jest to - zbierając - jedno z kolejnych znaczeń pojęcia "działalność nauczyciela".

Jednak dla wyczerpania klasyfikacji trzeba pokazać również następne, tj. 4, 5 i 6 znaczenia omawianego terminu, co pozwoli na mniej pragmatyczne rozumienie działalności nauczyciela: 4) podsystem systemu zjawisk społecznych; 5) rodzaj działalności społecznej, jej cele i istota; 6) przedmiot nauk pedagogicznych, specyfika i istota, metodologia tego przedmiotu jako wychowania w szerokim znaczeniu tego pojęcia.

Wracając do ostatniego, tu przyjętego określenia terminu "działalność nauczyciela" trzeba podkreślić, iż jest to system z odrębną podsystemową strukturą, którą stanowią komponenty (czynniki): cele, zadania, środki, warunki, metody, rezultaty. Podkreślić trzeba, iż działalność nauczyciela przewiduje potrzebę integracji i rozdzielności działania.

W kontekście tematu wybranego do rozważania w niniejszym tekście pragniemy zaznaczyć, iż próba systemowego oglądu rzeczywistości oświatowej i pedeutologicznej oraz literatury dydaktycznej i pedeutologicznej przywiodła nas do interpretacji umiejętności nauczyciela w kategoriach podsystemu w relacji do systemu działalności nauczyciela.

STRUKTURA DZIAŁALNOŚCI CZŁOWIEKA

Ze względu na istotne znaczenie znajomości działalności nauczyciela w przygotowywaniu do zawodu i doskonalenia czynnych zawodowo nauczycieli, warto: 1) przeanalizować jego strukturę jako całościowy system; 2) wyodrębnić

jednostki konstrukcji oznaczające specyfikę jakościową;
3) podejść kompleksowo do działalności pedagogicznej jako hierarchicznie zorganizowanego, wielopoziomowego systemu.

Celowe jest wprowadzenie przez wskazanie miejsca i funkcji działalności pedagogicznej w strukturze pedagogiki jako nauki. Powszechnie zakłada się, że model pedagogiki stanowią następujące podstruktury: jednostka wychowywana, środowisko przyrodnicze i społeczne, podsystem form oddziaływania na jednostkę lub interakcji (wymiana postrzeżeń, komunikowanie się, działalność, stosunki w grupie społecznej), podstruktura działalności, funkcje wymienionych form oddziaływania, podstruktura osobowościowa (cechy i właściwości) jako środek realizacji działania, komunikacji, relacji; warunki (sytuacje), zasady, metody pedagogiczne.

Ze względu na czynnościową interpretację działalności warto podkreślić, iż regulacja stosunku do świata opiera się na pięciu czynnościach psychicznych; są nimi: spostrzeżenie, wyobrażanie, myślenie, manipulowanie, emocjonowanie. Jednostka może osiągnąć różny poziom w zakresie każdej z tych czynności, może być w każdej z nich różnie sprawna. Sprawność każdej z nich będzie się nazywać: spostrzegawczością, wyobraźnią, inteligencją, zręcznością, emotywnością. Sprawnościowy charakter działalności ujawnia zdolności, tam gdzie stopień sprawności wykonywania jakiegoś działania bywa wyższy od średniego mówi się o zdolności. Przyjmuje się na ogół, że zdolności są podstawowymi cechami decydującymi o powodzeniu w zawodzie (W. Szewczuk 1975). Oryginalne ujęcie przedstawił A. Roe (1956), uznając za podstawowe cechy warunkujące sukces w zawodzie - zainteresowania (por. dyskusję nad tym zagadnieniem: B. Zechowska 1982).

Przyjmując za kryterium filozoficzną kategorię stosunku (upośrednienia) celowe jest przypomnieć tu podstawowe w tym aspekcie rodzaje działalności. Działalność może być:

- wspólna z drugim człowiekiem, określona tym samym celem i tym samym rezultatem działalności;

- dla drugiego człowieka, w której zauważany cel lub otrzymywany rezultat służy nie samemu sobie a innemu człowiekowi;

- "przeciwko" drugiemu człowiekowi, najwyraźniej przejawia się ten typ działalności w rozmaitych rodzajach sytuacji gier i konfliktów;

- wypełniona z pomocą drugiego człowieka i stanowiąca jeden z rodzajów kierowania;

- "równoległa" - osiągnięcie przez partnerów (lub przez grupy) tych samych celów, np. zadań zawodowych, upośredniczenie innymi celami lub motywami, stwarzając współzawodnictwo, przejawiające się jako szczególna forma wspólnej działalności (A. M. Matiuszkin 1977).

Sądzę, iż tak funkcjonalnie traktowana działalność nauczyciela powinna znaleźć rozwinięcie i zastosowanie - w przyszłości - w procesie pracy pedagogicznej.

Za wprowadzenie do tematu "Struktura działalności" dobrze posłużą typy psychologicznych struktur czynności ludzkich. Struktura modalna warunkuje rozpatrywanie struktury czynności ludzkich z punktu widzenia procesów elementarnych. System zależności przestrzenno-czasowych lub logicznych stanowi strukturę formalną. O strukturze szeregowej czynności świadczą poszczególne operacje wchodzące w skład danej czynności złożonej i następują jedna po drugiej w określonej sekwencji czasowej. Natomiast struktura rozgałęziona czynności polega na tym, iż po wykonaniu określonej operacji istnieje więcej niż jedna możliwość operacji następnej. Jeśli w pewnych momentach należy wrócić do punktu wyjścia albo do jakiegoś innego punktu wcześniejszego, to znaczy, że mamy do czynienia ze strukturą cykliczną czynności. Struktura czynności może być również odwracalna (J. Piaget), jest to typ specyficzny dla wyższych czynności umysłowych. W czynnościach umysłowych istnieje możliwość uwzględnienia

nia punktu wyjścia równocześnie z posuwaniem się naprzód. Pozostaje jeszcze typ struktury funkcjonalnej czynności, która jest oparta na związkach funkcjonalnych, zachodzących między różnymi elementami składowymi czynności (J. Maruszewski, J. Reykowski, T. Tomaszewski 1966).

Prawidłowości struktury działania są bardziej szczegółowym przypadkiem ogólnych praw rozwoju sformułowanych w głównych trzech tezach dialektycznej teorii rozwoju aktywności psychicznej człowieka. W strukturze działania ta jedność wyraża się we wzajemnych związkach poszczególnych składników działania, które mają złożoną budowę (S. Gerstmann 1982).

Pojęcie działalności najwcześniej używane było jako kategoria ontologiczna z konieczności uzasadnienia stosunków i związków takich różnorodnych obiektów, jak: wiadomości, operacje, przedmioty, cele, motywy, świadomość, znaczenia itp. W filozofii marksistowskiej stosowano pojęcie działalności do określenia działalności produkcyjnej utożsamianej z pracą i w takim też znaczeniu stosuje się pojęcie działalności w niniejszym opracowaniu. Działalność będziemy rozpatrywali jako celowy proces przeobrażenia rzeczywistości, tworzenia i umacniania wartości duchowych. Specyfika działalności jest określona treścią jej celów, przedmiotem, na który jest ukierunkowana, środkami, przy pomocy których jest realizowana.

Działalność to specyficznie ludzki sposób odnoszenia się do świata - "działalność przedmiotowa". Działalność jest procesem, w trakcie którego człowiek odtwarza i tworzy przekształca przyrodę, czyniąc siebie aktywnym podmiotem a opanowywane zjawiska przyrody - przedmiotem swej działalności, to w znaczeniu filozoficznym; dalej podaje się objaśnienie pojęcia w aspekcie psychologicznym jako funkcję jednostki w procesie wzajemnego oddziaływania ze światem zewnętrznym. Filozoficzne znaczenie pojęcia "działalność" stopniowo rozszerzono na młodsze dyscypliny wie-

dzy i stosowano w socjologii, psychologii. Wiele prób podejmowano w celu adekwatnego określenia działalności definicjami nauk społecznych.

Do analizy pojęcia "działalność" przystąpiono najpierw z pozycji sugerowanych przez słownik ogólny, przyjmując, iż działalność to "1) zespół czynności, działań podejmowanych w jakimś celu, zakresie, czynny udział w czymś, działanie, praca" (S. Skorupka i in. 1978; 150), ponieważ odpowiadało nam utożsamianie działalności z pracą a cała definicja wydaje się operatywna w kontekście działalności zawodowej nauczyciela.

Życie społeczne składa się z działalności ludzi, za pośrednictwem której realizują oni określone cele, tworzą przedmioty, wartości, zaspokajają swe potrzeby. Psychologowie aktywiści podkreślają także wpływ działalności na osobowość człowieka, na jego stany psychiczne, postawy, myślenie, uczucia, wolę (B. G. Ananjew). Jak pisał S. L. Rubinsztejn - działalność człowieka warunkuje kształtowanie jego świadomości, jego ustosunkowań, procesów i cech, a te ostatnie urzeczywistniają regulację działalności człowieka, są warunkiem jej adekwatnego wypełnienia (związek zwrotny w interpretacji cybernetycznej).

Przez zjawisko psychiczne nazywane działalnością rozumie się proces lub zespół procesów psychicznych, czyniących zadość jakiejś potrzebie życiowej człowieka, spełniających jakiś konkretny cel, mniej lub bardziej bezpośrednio związany z zaspokajaniem tej potrzeby. Idzie więc o działalność człowieka, podmiotu, osobowości a nie po prostu jakiegoś organu, o realizowaną przez mózg działalność człowieka (S. L. Rubinsztejn 1973). Interesująco rozwijano koncepcje S. L. Rubinsztejna, rozważając kwestie wiadomości, myślenia i rozwoju intelektualnego, problemy psychiki i intuicji. Udało się, badając działalność psychiczną jako abstrakcyjną wobec wszystkich form określonej działalności, wyprowadzić konkretną działalność poznawczą człowieka - "poznanie" i jej

aspekt psychiczny jako mechanizm tej działalności poznawczej - myślenie, które uznano za wiodącą formę działalności psychicznej (T. Tomaszewski 1975).

Ogólnie pojęcie "działalność" psychologia aktywistyczna rozumie następująco: działalność człowieka odpowiada jego potrzebom, jest motywowana i sterowana odbiciem psychicznym warunków obiektywnych i wyobrażeniami przyszłości, konkretnie wyobrażeniem rezultatu, na osiągnięcie którego jest ukierunkowana, tj. świadomości celu; ponadto działalność cechuje się skutecznością realizacji celu (A. N. Leontjew 1977). Środowisko występuje jako źródło rozwoju (L. S. Wygotski) a nie tylko zewnętrzne okoliczności - jako warunki życia.

W potrzebie dalszych poszukiwań utwierdza słownik pedagogiczny, gdzie podano specjalne, w związku z tym wąskie znaczenie działalności rozumianej identycznie jak działanie, ale w aspekcie prakseologicznym więc sprawnościowym, że jest to: "układ funkcjonalnych czynności, których celem jest przystosowanie się do otoczenia lub zmiana tego otoczenia: wszelkie działanie opiera się na: 1) wyznaczeniu celu, 2) ustalaniu warunków realnych tego działania, 3) wyborze środków adekwatnych zarówno do celu, jak do warunków danej rzeczywistości" (W. Okoń, 1975, 61).

Przez działalność rozumie się złożoną aktywność wieloczynnościową, podporządkowaną określönemu celowi. Działalność człowieka jest produktem uczenia się. Na strukturę tę składają się dwie podstawowe klasy czynności: czynności realizacyjne i preparacyjne. Te ostatnie spełniają względem pierwszych rolę przygotowawczą i polegają na przygotowaniu samego podmiotu do działania przez wyposażenie go w stosowną wiedzę, bądź na stworzeniu potrzebnych warunków. Czynności preparacyjne dzielą się na przedmiotowe i podmiotowe. Tak rozumiana formalna struktura działalności występuje w każdej działalności: produktywnej, receptywnej, destruktywnej (J. Reykowski 1977).

W psychologii wyodrębnia się trzy typy specyficznych jednostek, które mogą stanowić element struktury całościowego aktu działalności i charakteryzują jej budowę: motyw, czynności (procesy podporządkowane świadomym celom), operacje (bezpośrednio zależne od warunków osiągnięcia konkretnych celów). Jednocześnie te jednostki odznaczają się względną autonomią: i czynność i operacja (tj. sposób wykonania czynności) mogą wchodzić w zestaw różnych działalności. W związku z tym opracowano schemat systemowo-strukturalnych stosunków kategorii i jednostek analizy działalności - por. Schemat 1 (Z. Pietrasiński 1974).

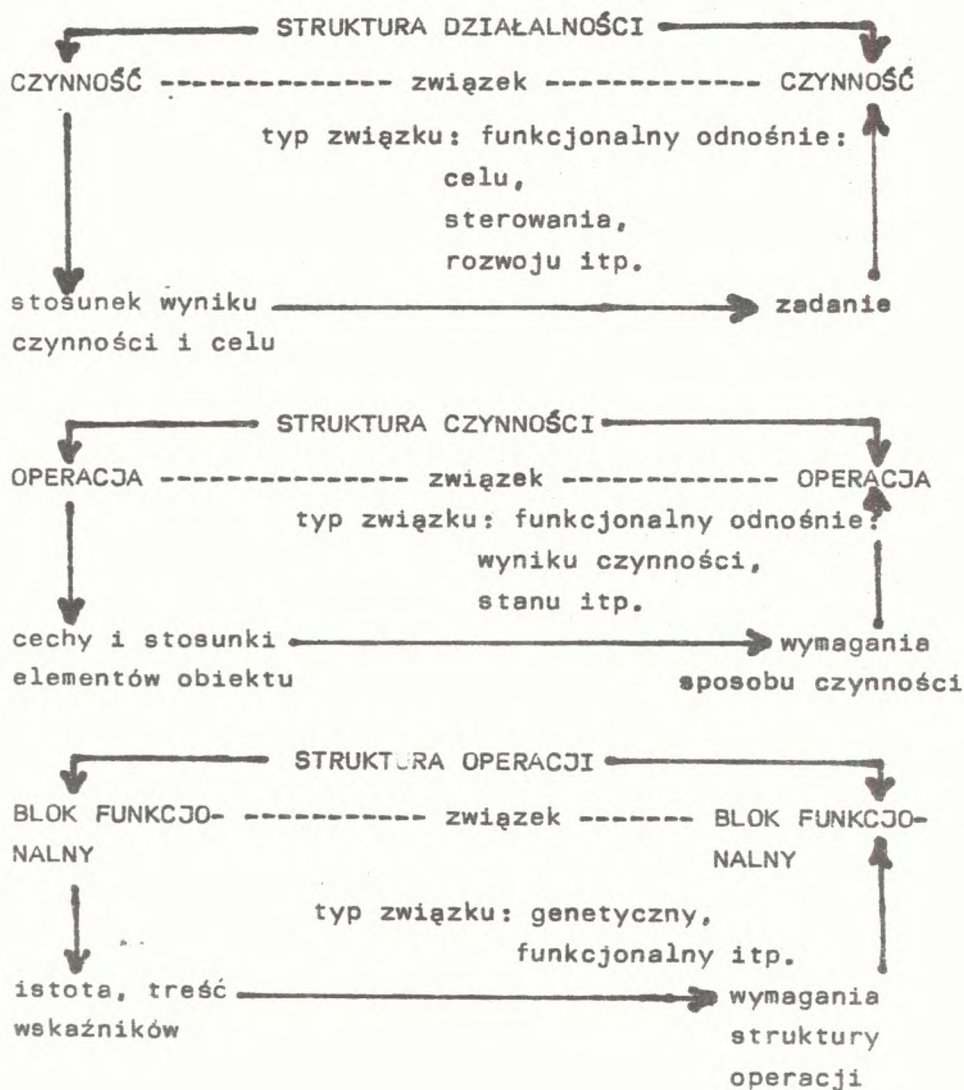
Działalność przedstawia sobą sposób, warunek i formy wyrażenia procesu kulturalno-historycznego rozwoju społeczeństwa ludzkiego, sposób, warunek i formę istnienia, stałego rozwoju: razem z podziałem pracy wyrazistości nabiera i sam człowiek. Osobowość przedstawia sobą "szczególną jakość", którą jednostka ludzka zdobywa w systemie stosunków społecznych na podstawie działalności, obcowania i poznania. Ukształtowana osobowość charakteryzuje się złożonymi (ukształtowanymi) poglądami i przekonaniami, wymaganiami i ocenami moralnymi, świadomie postawionymi celami, umiejętnościami kierowania swą motywacją, działalnością.

PRZEGLĄD KONCEPCJI STRUKTURALIZACJI DZIAŁALNOŚCI NAUCZYCIELA

W latach siedemdziesiątych swoista moda na strukturalizm w naukach pedagogicznych przyniosła obfite żniwo, gdy badacze z różnych krajów podejmowali zadania do określenia podstruktur działalności pedagogicznej. Znaczące okazały się poszukiwania czynione w ośrodku leningradzkim już w latach sześćdziesiątych. W pracy "Struktura psychologiczna działalności nauczyciela i kształtowanie jego osobowości" wy-

Schemat kategorii i jednostek analizy działalności

CEL - MOTYW

różniono przede wszystkim aspekty działalności zawodowej i określono uargumentowane poziomy działalności pedagogicznej w kategoriach struktury psychologicznej (N. W. Kuźmina 1965). Idee te autorka rozwijała w kolejnych pracach, najpierw w postaci zarysu psychologii pracy nauczyciela (1967), potem w teoretycznym aspekcie metodologii badania działalności pedagogicznej (1979), a w nieodległych latach w sensie metodologii systemowych badań pedagogicznych (1980). Po Zjeździe Psychologów w 1982 r. wiadomo, iż wspomniana uczona i jej zespół pracują nad funkcjonowaniem zawodowym nauczycieli.

Koncepcja struktury działalności pedagogicznej N. W. Kuźminy zakłada poziomy tej działalności (przy czym każdy kolejny poziom częściowo zawiera w sobie poprzedni). Wyróżnione zostały następujące poziomy: reproduktywny (minimalny); adaptacyjny (niski); częściowo, lokalnie modelujący (średni); systemowo-modelujący wiadomości (wysoki); systemowo-modelujący działalność (bardzo wysoki). Cechy każdego z poziomów różnicują się następująco: minimalny poziom odznacza się tym, że pedagog potrafi przekazać innym to, co sam wie i umie. Niski poziom ma miejsce wówczas, gdy pedagog umie dostosować, transformować swój komunikat do indywidualno-rozwojowych właściwości uczniów, z którymi pracuje. O średnim poziomie działalności zawodowej świadczy to, że pedagog potrafi transformować i modelować informacje, ale przede wszystkim umie modelować system wiadomości, umiejętności i nawyków według osobnych działów przedmiotu lub według zagadnień czy tematów. Wysokim poziomem działalności wyróżniają się pedagodzy, którzy umieją modelować system działania, nauczyciele kształtujący system wiedzy ze swego przedmiotu. Najwyższy poziom działalności osiągnęły tacy pedagodzy, którzy umieją sprawić, że przedmiot przez nich nauczany staje się środkiem kształtowania osobowości innego człowieka, świadomie kształtują myślenie twórcze, wyposażają uczniów w umiejętność samodzielnego zdobywania wiadomości i uogólniania ich systemu własnej wiedzy oraz nauczają umiejętności przenoszenia wiedzy w nowe warunki działalności.

N. W. Kuźmina - ponadto - zajmując się przygotowaniem zawodowo-pedagogicznym nauczyciela ustaliła strukturę umiejętności pedagogicznych jako podstruktury projektujące, konstruktywne, poznawcze, organizatorackie i komunikatywne (1967). Strukturę tę autorka i jej uczniowie wykorzystują nadal.

Próbie charakterystyki działalności praktycznej nauczyciela podjął - pioniersko a nie równoległe do wczesnej idei N. W. Kuźminy - M. Maciaszek (1963), kierując się prakseologicznymi przesłankami kształcenia umiejętności dydaktycznych nauczyciela w kategoriach preparacji planu działania operatywnego lub uszczegółowionego w aspekcie metody, sposobu realizacji, warunków i wyników pracy. Koncepcji Maciaszka, znanej, do dziś nie zdeaktualizowanej, przeciwnie - stosowanej, nie trzeba charakteryzować.

W związku z koncepcją N. W. Kuźminy blisko pozostają jeszcze bardziej uszczegółowione pomysły strukturalizacji czynności składowych działalności pedagogicznej J. B. Gougha (1970) i N. A. Flandersa (1970). Gough zastosował aż dziesięć kategorii opisu: akceptacja emocjonalna ucznia, karanie i nagradzanie; wyjaśnianie problemów kognitywnych i akceptacja; zadawanie uczniowi pytań; odpowiadanie na pytania uczniów; przekształcanie informacji w opinie, czynności korektywne; prośby i polecenia; krytycyzm i odrzucanie. Flanders używał dziewięciu kategorii podsystemów działalności pedagogicznej: akceptacja emocji i postaw ucznia; nagradzanie ucznia; wykorzystywanie pomysłów ucznia; pytanie; wykład; udzielanie wskazówek; krytykowanie ucznia; reakcja na pytania uczniów; uczeń zwraca się do nauczyciela, cisza lub zamieszanie w klasie.

W takichże kategoriach interakcji nauczyciel - uczeń pozostaje projekt N. Donalda i H. Mitzel, którzy zakładają, iż rejestracja dwóch podstawowych typów zachowania werbalnego: wypowiedzi i wymiany informacji pozwoli skonstruować w efekcie strukturę czynności pedagogicznych w konkretnym zastosowaniu (cyt. za: A. Janowski 1980).

W nawiązaniu do trzech omówionych ostatnio propozycji zaprojektowano listę, będącą wynikiem kontaminacji powyższych i zawierającą aż szesnaście kategorii zachowań w systemie interakcji nauczyciel - uczeń. Pełny zbiór wszystkich opracowanych do 1970 roku w USA systemów obserwacyjnych zawiera wielotomowa praca zbiorowa A. Simon, E. G. Boyer 1963 - 1970 - por.: M. Wosiński (1978).

Pod wpływem inspirowanej roli koncepcji N. W. Kuźminy kilka lat później nową strukturę funkcjonalną działalności nauczyciela zaproponował inny leningradzki pedagog, wyróżniając podsystemy funkcji ogólnozawodowych i specyficznie pedagogicznych. Te ogólnozawodowe funkcje ukierunkowane na stworzenie optymalnych materialnie i dydaktycznie warunków twórczego rozwiązywania zadań pedagogicznych stanowią następujące podstruktury: konstruktywna, komunikatywna, organizatorska i badawcza, a ich realizacja wywołuje podstrukturę czynności ucznia lub uczniów. Natomiast do specyficznie pedagogicznych funkcji działalności pedagogicznej zaliczono: informacyjną, mobilizacyjną (rozwijającą i orientacyjną), a stanowi je system organicznie powiązanych ze sobą czynności i operacji ukierunkowanych na rozwiązanie konkretnych zadań dydaktyki, psychologiczno-rozwojowych i wychowania uczniów (A. I. Szczerbakow 1967).

Kontynuacja, rozwijanie dorobku szkoły leningradzkiej pedeutologii przyniosło nową koncepcję struktury działalności pedagogicznej skonstruowaną podczas badań nad osobowością nauczyciela w aspekcie profesjografii. Tu tylko zaznaczyć trzeba, iż szkielet struktury działalności pedagogicznej zbudowano z trojakiego ukierunkowania osobowości: ideowego, zawodowo-pedagogicznego i poznawczego (W. A. Słastionin 1976).

Strukturę pracy nauczyciela w aspekcie funkcjonalnym przedstawiono np. w Bułgarii (D. Jordanow 1977) jako złożoną z pięciu podstawowych podstruktur - funkcji: 1) nauczyciel jako główne źródło informacji, 2) kierowanie aktywno-

ścią poznawczą uczniów, 3) opracowywanie zadań dla uczniów, 4) nauczyciel adresatem informacji zwrotnej, 5) korygowanie.

Swoistą strukturę czynności - nie uwzględniając wcześniejszych ustaleń scharakteryzowanych wyżej - zaproponowano, grupując czynności według następujących podstruktur: preparacja, tj. przygotowanie do procesu nauczania, praca wychowawcza, działalność opiekuńcza, współpraca ze środowiskiem, doskonalenie pracy nauczyciela (J. Kozłowski 1976). Zaś w innym miejscu ten sam autor wydzielił cztery funkcje podstruktur czynności zawodowych nauczyciela:

1) konstruktorska (analiza, projektowanie, planowanie pracy);

2) organizacyjna (przygotowanie warunków do realizacji celów, stymulowanie, organizacja grupy);

3) komunikacyjna (przekaz informacji);

4) poznawcza (uświadomienie celów, przebiegu, rezultatów zajęć, regulacja czynności). W koncepcji tej ciekawe są kryteria ocen tychże czynności ujęte w formę pewnego rodzaju skali ocen (J. Kozłowski 1979).

Inna od wcześniej przedstawionych jest koncepcja strukturalna czynności nauczyciela ujęta w podsystemy zgrupowane wokół funkcji pedagogicznych o charakterze: informacyjnym, naprowadzającym, motywującym, kontrolnym i korektywnym oraz przygotowawczym (J. Poplucz 1981). Można w tej idei zauważyć częściową zbieżność z przedstawioną konstrukcją A. I. Szczerbakowai P. Ecka (1976); ten niemiecki pedagog wyodrębniał pięć elementów struktury działalności nauczyciela: ukierunkowanie, stymulowanie, pobudzanie, sterowanie, wykonanie.

Przegląd koncepcji struktury działalności pedagogicznej można zamknąć problemem funkcjonalnej struktury działalności pedagogicznej nauczyciela akademickiego, albowiem idea jest sformułowana na takim poziomie ogólności, że bez zastrzeżeń można ją odnieść do pracy nauczyciela na każdym

stopniu organizacji szkolnictwa; autorka projektu przedstawiła dziewięć podstruktur (część, bo sześć pierwszych, identycznie jak A. I. Szerbakow): informacyjną, rozwijającą, konstruktywną, komunikatywną, organizatorską, badawczą oraz - oryginalnie - kolejno trzy podstruktury: operacyjną, wychowawczą, adaptacyjną (W. M. Antipowa 1980).

Osobno zasygnalizować należy, że przedmiotem badań była nie tylko optymalna, modelowa struktura działalności pedagogicznej, lecz także błędy w strukturze czynności nauczyciela (J. Rutkowiak 1974 i 1982). Najbardziej kompleksowo rozpatrzono rodzaje błędów w strukturze czynności nauczyciela, różnicując błędy: w określaniu zadań; organizacji warunków; orientacyjne; informacyjne; związane z decyzją; motywacyjne; w kierowaniu czynnościami uczniów; struktury czynności (całościowe); błędy w kontroli i wadliwe korekty (J. Poplucz 1978).

Działalność pedagogiczna nauczycieli - dodać warto - zwróciła uwagę badaczy w rozmaitych aspektach; rodzaje i jakość działalności zawodowej, analiza i ocena efektywności działalności dydaktycznej nauczycieli szkół średnich, warunki kształtowania aktywności umysłowej nauczyciela, pedagogiczne aspekty kształtowania aktywności intelektualnej, optymalizacja systemu oddziaływań dydaktycznych na podstawie analizy struktury psychicznej działalności (por.: K. Duraj-Nowakowa 1986).

Przez celowość działalności pedagogicznej nauczyciela rozumie się system organizacji działań ukierunkowanych na zespół uhierarchizowanych celów ogólnych i skonkretyzowanych, możliwych do realizacji w odpowiednio przygotowanych warunkach i za pomocą systemu czynności (ogólnych) i operacji (szczegółowych) nauczycieli i uczniów, przy wykorzystaniu wpływów środowiskowych (np. rodziców); istnieje wówczas możliwość pomiarów cząstkowych efektów interakcji (C. Kupisiewicz 1978 ; H. Muszyński 1976).

Określanie celów działalności pedagogicznej nauczyciela w kategoriach postaw pozwala na powiązanie warunków i organizacji działalności tak, aby umożliwić planową, celową realizację poszczególnych podstruktur postaw: kognitywnej, emocjonalnej, sprawczej (W. Okoń 1967, 1970).

W związku z powyższym pozostaje przypuszczenie, że w działalności pedagogicznej nauczyciela nie można stosować stałych układów czynności, gdyż cechą charakterystyczną zjawisk rzeczywistości pedagogicznej jest ich indywidualność i неповtarzalność, warunkujące indywidualną i неповtarzalną działalność pedagogiczną.

Często podkreśla się potrzebę integracji i rozdzielności działań pedagogicznych nauczyciela. Przez integrację rozumie się ściśle powiązanie teorii z praktyką, będące rezultatem scalenia dotychczas zdobytej wiedzy i doświadczeń pedagogicznych. Natomiast rozdzielność działalności pedagogicznej oznacza całościowe ujęcie sytuacji pedagogicznej z równoczesnym wyróżnieniem w niej tego, co jest indywidualne i неповtarzalne; ta właściwość zapewnia dostosowanie działania pedagogicznego do konkretnego przypadku, czyli uchwycenia nawet minimalnych różnic w podobnych sytuacjach.

Nazwanie specyficznych cech działalności pedagogicznej umożliwia nie tylko doskonalenie postępowania w zmiennej rzeczywistości, ale twórcze funkcjonowanie w zawodzie. Kształtowanie działalności pedagogicznej nauczyciela stał się - obok systemu wiadomości i formowania pożądanych zawodowo cech osobowości kandydatów - trzy integralnie powiązane założenia koncepcji przygotowywania do zawodu nauczyciela.

KONKLUZJE PEDAGOGICZNE, DYDAKTYCZNE I METODYCZNE

Rozważania nad działalnością nauczyciela w optyce zgodnej z paradygmatem systemowym przywiodły nas do wniosku

o uzasadnionym traktowaniu umiejętności nauczyciela jako podstruktury ogromnie złożonej struktury działalności człowieka w ogóle a nauczyciela - w szczególności.

Analiza koncepcji strukturalizacji działalności pedagogicznej nauczyciela pozwala stwierdzić związek działalności w aspekcie konatywnym z działalnością w pozostałych dwóch aspektach: poznawczym i emocjonalno-motywacyjnym, jeśli działalność rozpatrywać w kontekście tzw. pełnych postaw. To z kolei uzasadnia konieczność interpretacji struktury działalności jako uwarunkowanej systemem wiedzy oraz potrzeb i systemem wartości człowieka. Na strukturę działalności składają się podsystemy umiejętności: projektujące, konstruktywne, poznawcze, organizatorskie i komunikatywne. W pedagogicznej działalności rozróżnia się poziomy: reproduktywny, adaptacyjny, lokalnie-modelujący, systemowo-modelujący wiadomości, systemowo-modelujący działalność, tj. poziom najwyższy - mistrzowski.

W świetle przeprowadzonego studium należy wyeksponować konieczność poznania i stosowania umiejętności dydaktyczno-wychowawczych nauczyciela z uwzględnieniem przesłanek, które zostały tutaj celowo wyszukane, dobrane, poddane analizie i interpretacji. Przełożenie przesłanek teoretycznych na język praktyki szkolnej (konspektów) w zakresie dydaktyki i metodyki każdego szczebla zorganizowania jest już kwestią kompetencji (wiedzy) i odpowiedzialności (gotowości) zawodowej nauczyciela.

BIBLIOGRAFIA

- Ananjew B.G., Izbrannyje psichologičeskie trudy, t. 1 i 2, APN SSSR, Moskwa 1980.
- Gremin L. A., The Education of Educating Professions, Washington 1977.
- Duraj-Nowakowa K., Gotowość zawodowa nauczycieli, Wydaw. Nauk. WSP, Kraków 1986.

- Duraj-Nowakowa K., Kształtowanie gotowości zawodowej studentów, Wydaw. Nauk. WSP, Kraków 1989.
- Duraj-Nowakowa K., Praktyki zawodowe i kształcenie studentów na kierunkach pedagogicznych, Wyd. UŚ, Katowice 1979.
- Duraj-Nowakowa K., Samookreślenie zawodowe studentów kierunków nauczycielskich, Wyd. UŚ, Katowice 1981.
- Gerstmann S., Psychologiczne podstawy oddziaływań wychowawczych, NK, Warszawa 1982.
- Gliszczyńska X. (red.), Psychologia pracy, PWN, Warszawa 1979
- Gulich V., Veda a technika ve filozofických a metodologických souvislostech, SPN, Praha 1985.
- Huston W. R., et al., Professional Growth through Student Teaching. N. Y. 1985.
- Janowski A., Psychologia społeczna a zagadnienia wychowania, Ossolineum, Wrocław 1980.
- Kojs W., Działanie jako kategoria dydaktyczna, Wyd. UŚ, Katowice 1987
- Kozielecki J., Koncepcje psychologiczne człowieka, PIW, Warszawa 1980.
- Kozielecki J., Nauka a osobowość, WP, Warszawa 1979.
- Kozielecki J., Psychologiczna teoria samowiedzy, PWN, Warszawa 1981.
- Kozłowski J. i in., Uwarunkowania efektywności pracy dydaktycznej nauczycieli, IKN, Warszawa 1979.
- Krawcewicz S., Współczesne problemy zawodu nauczyciela, KiW, Warszawa 1979.
- Kupisiewicz C., Przemiany edukacyjne w świecie na tle raportów oświatowych, WP, Warszawa 1978.
- Kuźmina N. W., Metody siatecznego pedagogicznego badania, ŁGU, Leningrad 1980.
- Kuźmina N. W., Metody badania pedagogicznej działalności, ŁGU, Leningrad 1970.
- Kuźmina N. W., Ocierki psychologii i truda ucziela, ŁGU, Leningrad 1967.
- Kuźmina N. W., Psychologiczeskaja struktura diejatielnosti ucziela i formirovanije jego licznosti, ŁGU, Leningrad 1965.
- Leontjew W. N., Diejatielnost' - soznanije - licznost'. Politizdat, Moskwa 1977.
- Maciaszek M., Kształtowanie umiejętności dydaktycznych nauczyciela, PZWS, Warszawa 1963.
- Maruszewski K., Reykowski J., Tomaszewski T., Psychologia jako nauka o człowieku, PWN, Warszawa 1966.
- Matiuszkin A. M., Aktualnyje problemy psychologii w wysszej szkole, Znanije, Moskwa 1977.

- Muszyński H., Zarys teorii wychowania, PWN, Warszawa 1976.
- Okoń W., Słownik pedagogiczny, WSiP, Warszawa 1975.
- Pietrasieński Z., Podstawy psychologii pracy, WSiP, Warszawa 1974.
- Poplucz J., Organizacja czynności nauczycielskich. Zastosowanie teorii czynności i prakseologii do pedagogiki, WSiP, Warszawa 1978.
- Poplucz J., Wybrane zagadnienia pedagogiki zakładu pracy, UŚ, Katowice 1978.
- Poplucz J., Planowanie działań pedagogicznych w zakładzie pracy, IWZZ, Warszawa 1981.
- Reykowski J., Z zagadnień psychologii motywacji, WSiP, Warszawa 1977.
- Rubinsztein S. L., Problemy obszczej psychologii, "Pedagogika", Moskwa 1973.
- Rutkowiak J., Błędy dydaktyczne początkujących nauczycieli, Ossolineum, Wrocław 1974.
- Rutkowiak J., Rozwój zawodowy nauczyciela a szkoła, WSiP, Warszawa 1982.
- Schröder H., *Lehrerpersönlichkeit und Erziehungswirksamkeit: methodol. - method. Probleme und Ergebnisse*, Volk und Wissen, Berlin 1979.
- Skorupka S., (red.), Mały słownik języka polskiego, PWN, Warszawa 1978.
- Słastionin W. A., Formiowanie licznosci ucziela sowiet - koj szkoły w processie jego professionalnoj podgotowki, "Proswieszczenie", Moskwa 1976.
- Szczerbakow A. I., Psichologiczeskije osnovy formiowanija licznosti sowietskogo ucziela w sistiemie wysszego piedadagogiczeskiego obrazowanija, "Proswieszczenie", Leningrad 1967.
- Szewczuk W., Psychologia, t. 1 i 2, WSiP, Warszawa 1975.
- Tomaszewski T. (red.), Psychologia, PWN, Warszawa 1975.
- Woods P. (ed.), Teacher strategiesc explorations in the School, Groom Helm, London 1980.
- Wosinski M., Współdziałanie nauczyciela z uczniami, UŚ, Katowice 1978.
- Wygotskij L. S., Razwitiye wysszych psichologiczeskich funkcij, APN, Moskwa 1960.
- Zechowska B., Efektywność pracy nauczyciela, UŚ, Katowice 1982.